

Könyvszemle

Dél-Szlovákia

Az MTA Regionális Kutatások Központja (a Dialóg Campus Kiadó közreműködésével), Horváth Gyula főigazgató sorozatszerkesztésével könyvsorozatot indított a Kárpát-medence régiói jelen gazdasági-társadalmi helyzetének feltárására, az ott zajló térbeli folyamatok elemzésére. A sorozat első kötete a Székelyföldet mutatta be (a *Magyar Tudomány* 2004/12 száma közölt erről recenziót), e második kötet pedig Dél-Szlovákiával foglalkozik. E kutatási kezdeményezést nem valaminő történelmi nosztalgia, hanem a jövő építése hívta életre. Olyan jövőé, amely az Európai Unió törzsterületén már jórészt megvalósult: az egyes tagállamok régiói országhatárokon túlnyúló gazdasági együttműködésére, integrációjára támaszkodva új európai gazdasági nagytérségek és dinamikus fejlődési tengelyek formálódtak ki. Ezenközben régi gyanakvások, előítéletek oldódtak, sérelmi listák halványodtak: a közös gazdasági érdek nagyobb integráló erő, mint a jó szándék. Ez a regionális integráció a Kárpát-medencében is lehetséges – évtizedek alatt. Ehhez kedvező feltételt jelenthet a Kárpát-medence természeti nagytájjellege (mely egységes környezetvédelem és -gazdálkodás alapja lehet); a 19. század ipari forradalmának s a modern urbanizáció első hullámának egységes állam- és jogi keretben történő kifejlődése. Ugyancsak előnyt jelenthet a magyar kisebbség jelenléte a Kárpát-medence Magyarországon kívüli területein – ez könnyítheti a gazdasági és kulturális kapcsolatépítést. Ezért koncentrálnak a kutatások a zömmel magyarul lakta területekre.

A sorozat – s az azt megalapozó kutatás – célja kettős. Egyrészt részletes elemzés tárja fel a társadalmi-gazdasági regionális folyamatokat a vizsgált térségekben; másrészt a Regionális Kutatások Központja a határon túli régiókban élő fiatal magyar nemzetiségű szakembereket képez ki (az Új Kézfogás Közalapítvány támogatásával) a regionális tudomány alkalmazására, fejlesztési tervek készítésére, a terveknek az EU regionális politikájába való beillesztésére. A Dél-Szlovákiát bemutató kötet szerzőinek többsége is fiatal felvidéki szakember, akik az RKK-ban sajátították el a regionális tudomány alapjait.

A magyar nemzetiségű népesség Szlovákia lakosságának mintegy 10 %-át teszi ki: 94 %-uk Dél-Szlovákiában él. Dél-Szlovákia lakosságának egyharmada magyar; arányuk a dunaszerdahelyi és a komáromi járásban meghaladja a 60 %-ot.

A gondosan szerkesztett s hatalmas információmennyiséget feldolgozó kötet első két fejezete a kereteket vázolja fel: a történelmi kereteket s Szlovákia egészének térszerkezeti kereteit. Nyolc fejezet veszi részletesen számba Dél-Szlovákia erőforrásait, a természeti erőforrásoktól kezdve, a humán erőforrásokon keresztül a termelő gazdaságon át a sokféle szolgáltatásig. Az utolsó két fejezet a jövőt alapozhatja meg: a határ menti együttműködések formáit, az eurorégiók működését és Dél-Szlovákia regionális fejlesztési irányait elemzi. Jó lenne, ha e gazdag információforrást a gyakorlati tervezés is igénybe venné. (Horváth Gyula (szerk.): *Dél-Szlovákia. A Kárpát-medence régiói 2. Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2004, 523 p.*)

Enyedi György
az MTA rendes tagja

A globalizáció peremén

Laki László és Bíró A. Zoltán könyve a kunhegyesi térség (Magyarország) és a Csíki-medence (Románia) helyzetét tárja fel az ezredfordulón egy empirikus vizsgálat eredményei alapján.

A szerzők nagyon találó címet adtak munkájuknak, hiszen két olyan kistérséget mutatnak be, melyek peremhelyzetbe kerültek globalizálódó világunkban. A kilencvenes évek fordulóján végbement politikai-gazdasági-társadalmi változások olyan gazdasági, foglalkoztatáspolitikai problémákat hoztak felszínre, melyek súlyos következményekkel jártak ezeken a területeken; a munkanélküliség tartóssá, tömegessé válása, szegénység, lakásproblémák, egészségi gondok, az iskoláztatás problémái, a családok válsága. A térségben élő, tartós szegénységbe, deprivált helyzetbe került emberek kilátástalannak látják jelenlegi helyzetüket, előrelépésre nem látnak reális lehetőséget, motivációjuk sincs (például a tanulásra), sokan értelmetlennek tartják életüket, jövőkéjük nincs. Ezek a térségek fejlődésükben nem tudnak lépést tartani a gyorsan változó világgal, így a „globalizáció peremére” sodródnak.

A könyv első fejezete a kunhegyesi térségben végzett vizsgálat eredményeit, a második pedig a romániai Csíki-medencében folytatott kutatás tapasztalatait mutatja be. A két fejezet felépítése megegyezik, mindkettő a kutatási program ismertetésével és a térség történetének áttekintésével kezdődik, majd a vizsgálat eredményeinek elemzése következik (az összehasonlíthatóság érdekében azonos szempontok mentén), végül a főbb megállapításokat foglalja össze. A harmadik fejezet tartalmazza a nemzetközi összehasonlító vizsgálat főbb következtetéseit. A könyv angol nyelvű összefoglalással és végjegyzettel zárul.

A történeti részek szinte filmszerűen vetítik elénk – a részben hasonló – eseményeket,

például a térszesítést, az államszocialista iparosítást, az üzemek létesítését, az ingázást, Kunhegyesen a negyvenes évekig szinte kizárólag a mezőgazdasági tevékenységből élő helyi társadalom átstrukturálódását, a háztájizást, a Csíki-medencében pedig a városiasítást. Az események kronologikus leírása során sok olyan tényezőt sorakoztatnak fel a szerzők, melyek az ott élő emberek életmódjára, lehetőségeire hosszú évtizedekre előre meghatározó hatást gyakoroltak (például ingázás és családi élet, háztájizás és önkiszákmányoló életmód).

A történeti részek nagyon jól előkészítik a kutatási tapasztalatok bemutatását, hiszen e térségekben a kilencvenes évekre, illetve az ezredfordulóra kialakult állapotok, társadalmi-területi egyenlőtlenségek nagymértékben a múltban gyökereznek. A vizsgálat elsősorban a térségek munkanélküliséggel kapcsolatos sajátosságainak feltárására irányult, ennek megfelelően a szerzők hihetetlen alaposággal mutatják be a munkaerőpiacról kizorultak populációját, a probléma kapcsán érintettek körét, és azokat a tényezőket, melyek szerepet játszottak a munkahelyek elvesztésében. A foglalkoztatással összefüggésben képet kapunk a térségben élők iskolázottságáról, jövedelmi helyzetéről, az egyéni-családi erőforrásokról, azokról a küzdelmekről, melyeket az emberek létfenntartásuk érdekében folytatnak, és arról a kilátástalan és elkeseredett hangulatról, ami a térségben élők sokaságát jellemzi. A kutatási eredmények, statisztikai adatok összesen huszonhét jól szerkesztett, áttekinthető táblázatba rendezve is megtalálhatók, melyek mellett szükséges és elégséges mennyiségű magyarázó szöveg szerepel.

A kutatók az összegyűjtött – feltételezhetően rengeteg – kutatási anyagból remek érzékkel válogatták össze azokat az adatokat, melyek képesek hatást gyakorolni az olvasók szemléletére is. A tények és a közölt számok elegendőek lehetnek ahhoz, hogy

meggyőzzenek néhány előítélet és sztereotípiával valótlanságáról. Akinek nincs állása, az nem feltétlenül munkakerülő (származásától, etnikai hovatartozásától függetlenül), a munkanélküli nem egy önkéntes választása alapján kényelmes, henyelő életformát folytató egyén, hanem kiszolgáltatott helyzetű ember.

Bár a szerzők kompetenciája a két térség helyzetének objektív leírásán túl nem terjed, a tényszerű, élethű bemutatás gondolkodásra, a megoldás keresésére készíti az olvasót. A kutatók akarva-akaratlanul azt a szemléletet sugallják, hogy ebben a globalizálódó világban az itt élő emberek számára is biztosítani kellene az emberi léthez méltó élet feltételeit.

A könyv tudományos stílusú, igényes munka, az érzékletes ábrázolás révén nagyon izgalmas olvasmány, nyelvezete még a társadalomtudományok területén kevésbé jártas olvasók számára is könnyen érthető.

A kutatás a munkanélküliség kapcsán számtalan történeti, elméleti problémára hívja fel a figyelmet; például a rendszerváltás előtti korszakok örökségeinek hatásai, társadalmi, területi, oktatási, műveltségbeli

egyenlőtlenségek, a tartós munkanélküliség és lehetséges következményei, önértékelési, családi problémák, etnikai kisebbségek (romák) helyzete, szegénység. Ezek mind olyan gondok, melyek hatásai az egyéni élethelyzetekben jelentkeznek, ám az egyének, de még a kisebb helyi közösségek sem elegendőek e problémák megoldásához. A jelenlegi állapotok megváltoztatásához kormányzati beavatkozásra lenne szükség, főként a foglalkoztatáspolitikára, területfejlesztésre irányuló segítségnyújtás révén.

A kötet a társadalompolitikai területek közötti összefüggések tanulmányozása szempontjából is igen hasznos olvasmány lehet mind a szakemberek, mind a társadalomtudományok területén tanuló diákok, különösen a szociológus-, politológus-, szociális képzésekben részt vevő hallgatók számára. (*Laki László – Bíró A. Zoltán: A globalizáció peremén, Kunhegyes térsége és a Csíki-medence az ezredfordulón, Európa tanulmányok sorozat 6. kötet, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2001, 338 p.*)

Nagy Krisztina

adjunktus, ELTE Társadalomtudományi Kar

Kapcsolatok hálójában – Szetelszky Zsuzsa Mindenki harmadik című könyvéről

Egyes kritikusok szerint az irodalomkritika a harmadik könyvéig szentel megkülönböztetett figyelmet annak, hogy a szerző hányadik könyvéről van szó. Alkalmazkodva a hármasság ökölszabályának a kritikában is megjelenő változatához, sietek leszögezni, hogy a *Mindenki harmadik* Szetelszky Zsuzsa második könyve¹ továbbhalad azon az úton, amelyen a szerző műfajt teremt a magyar pszichológiai szakirodalomban, ha

¹ Az első a pletykáról szólt, és a Gondolat Kiadónál jelent meg 2002-ben *A pletyka* címmel

eddig még nem tette volna meg. A könyv az emberi kapcsolatokról szól (ahogy *A pletyka* is arról szólt), s tekintettel a téma kimeríthetlenségére, a szerzőtől nemcsak egy harmadik, de további írásokat is várhatunk ebben a témakörben. Az olvasó szempontjából ez egyáltalán nem baj. A szükségképpen némileg száraz, okadatolásra épülő szaktudományos művekhez vagy az olykor stiláris bravúrokkal készült tudománynépszerűsítő munkákhoz képest a műfaj, amit Szetelszky Zsuzsa képvisel, gazdag, gondolkodásra ébresztő, egyszersmind élvezetes olvasmány. Ha előzmények után kutatnánk, a fenomenologikus szociálpszichológia Erving Goffman által művelt, s a magyar szakirodalomban a fiatal Hankiss Ágnes által képviselt

esszéisztikus hagyományai² hozhatók leginkább rokonságba Szvetelszky műfajával, az írás helyenként Georg Simmel formális szociológiájára emlékeztet. A hasonlítással azonban ezúttal is vigyázni kell, mivel Szvetelszky megközelítésének van egy lényeges megkülönböztető vonása, s ezért nem túlzás vele kapcsolatban a műfajteremtésre gondolni. Ez a sajátosság pedig a vizsgált jelenségek természettudományos igényű, a kognitív tudomány, a hálózatelmélet, a kísérleti pszichológia, az etológia és az evolúciós pszichológia eszközeivel történő megközelítése. Szvetelszky a „hármasságot” a társas létezés alapformájának tartja. Amíg a páros viszonyban és a dialógusban egyfajta interszubjektivitás érvényesül, a „harmadik” fellépésével új perspektíva, ha úgy tetszik, új élményvilág jelenik meg a kapcsolatokban. Ezt az élményvilágot azonban nem a fenomenológikus interpretáció eszközeivel közelíti meg, hanem funkcionálisan, és emberi háromszögeknek az egyén és a társadalom fejlődése, működése szempontjából.

Mint Szetelyk írja, „A háromszög, a legegyszerűbb sokszög a csoport jele, a közösségi háló legkisebb egysége, a térlelektan alapmintázata. Változatossága, amely a kapcsolat tükrözésében és továbbadásában áll, biztosítja a közösségi háló stabilitását... A triád híd a csoport és a kapcsolat között, ha úgy tetszik, a viszony viszonya más, távolabbi vagy később létrejövő viszonyok felé. A stratégia- és játzmaelméletek szerint három ember «elrendeződhet» egy páros és a tőlük valamiképpen elkülönülő harmadik – például a nevető harmadik – figurációjaként, lehetnek mind a hárman egyenrangúak abban az értelemben, hogy még nincsenek közöttük viszonyok, vagy úgy, hogy a kapcsolataik hasonlósága miatt a hármas már összeszokott, egymást már kölcsönösen ismerő tagok «gyü-

lekezete» új kapcsolati egységként jelenik meg. Konfliktus háromszögekről, stratégiai vagy játzma-háromszögekről, illetve szövetségi, vagyis koalíciós háromszögekről is beszélhetünk.” (229.) A könyv finom elemzésekkel mutatja be az élet legkülönbözőbb területein, a családba, a baráti közösségekben, a nemek között, a munkahelyeken stb. alakuló, valóban meglepően sokféle, és sokféle funkciót betöltő hármasság kapcsolatokat, s innen halad a virtuális harmadik (a média) és a „térlelektan” általánosabb problémái felé. Ezekben a fejezetekben a kapcsolati háromszögek már az egyének és a társadalom fennmaradását szolgáló nagyobb kapcsolati hálókat alkotó-elemeiként jelennek meg. Ugyanakkor a szerző igen szellemesen tér ki a kapcsolatmenedzsment színes technikáira, s ezáltal az elemzett jelenségvilágot közel hozza az olvasó mindennapi életéhez.

Külön kell szólni a szerző stílusáról. Az alábbi szöveg, amelyhez hasonló a könyv számos fejezetéből idézhető volna, bármely műves irodalmi alkotás becsületére válna: „A szlovéniai Maribor egyik éttermének a teraszán vacsoráztam másodmagammal, amikor a mellettünk lévő asztalhoz egy gyönyörű, elegáns alkalmi fekete ruhát viselő, harminc-negyven év közötti asszony ült le. Figyelmesen áttanulmányozta az étlapot, rendelt, elfogyasztotta a vacsoráját, majd kért egy pohár bort. Kezében az itallal a terasz végébe sétált, és a málló kőkorkláttnak támaszkodva rágyújtott egy cigarettára. Lassan kortyolgatta az italt, és ahogy kiürült a pohár, visszajött az asztalhoz, kérte a számlát, majd olyan léptekkel, melyek még a nők tekintetét is odavonzzák, elhagyta az éttermet. Se azelőtt, se azóta nem láttam még embert, akinek az egyedüllétéből ennyire hiányzott volna a magány vagy az elhagyatottság. Olyan könnyed eleganciával élvezte az egyedül elfogyasztott júliusi estebéd minden pillanatát, mintha megajándékozta volna magát a saját társaságával.” (202-203.)

² Erwing Goffman: A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Budapest, Gondolat, 1981; Hankiss Ágnes: *A bizalom anatómiája*. Budapest, Magvető, 1978.

Az éles szemmel és nagy empátiával végzett megfigyelések, a leírások érzékletesége és pontossága olyan lendülettel viszik az olvasót a szerző gondolkodásának nyomvonalán, hogy alig marad lehetősége kételyei megfogalmazására. Pedig egy szorosabb olvasás a szerző téziseivel kapcsolatban számos kérdőjelet rajzolhat fel. Ízelítőül ismét csupán egyetlen, a 229. oldalon olvasható bekezdésre hivatkozom. „Gondolatalakzatainkat feltűnő mértékben jellemzi a hármas felosztás, a harmadolás, a három-eleműség.” – írja a szerző. A hármasság gondolkodásunkban valóban jelen van. A triumvirátusok, a három testőr, a három tenor megannyi hármas egységet alkotnak. De ugyanezt el lehetne mondani például a párosságról is. Szívesen beszélünk ikercsillagokról, gondolkodásunkban egyszerre jelenik meg Petőfi és Arany, Goethe és Schiller, Bartók és Kodály. „Érdemi vitákhoz három emberre van szükség” – állítja a szerző ugyanebben

a bekezdésben. Miért? Két ember miért nem képes érdemi vitákat folytatni? Settembrini és Naphta vitája nem érdemi vita? A szerző így folytatja: „Minden személyes vélemény csak részben igaz: kettesben módunk van az ellentétes vélemények megismerésére, hármasban pedig a két pólus kiegyensúlyozására.” Itt kérdések sora tolul föl: Mi mindenre van még mód a vélemények kifejtését tekintve akár kettesben, akár hármasban? Érdemes-e, s megkockáztatom, szabad-e az igazság episztemológiai kategóriáját a személyes kapcsolatok dinamikájával ilyen közvetlen módon összekapcsolni?

A kételyek dacára Szvetelszky Zsuzsa második könyve üdítő, élvezetes olvasmány. A könyv minden oldala alkalmat ad arra, hogy elgondolkodjunk kapcsolataink értelméről. (*Szvetelszky Zsuzsa: Mindenki harmadik. Budapest, Alibi Kiadó, 2004*)

László János
MTA Pszichológiai Intézet

Különleges teljesítmény: testi fogyték – eszmei bőség!

Jó két évvel ezelőtt a Semmelweis Egyetem Magatartáskutató Intézete egy magyar szerzőtől származó angol nyelvű különleges kötet bemutatására hívott össze egy szűkebb körű összejevetelt, amelyen az Ausztráliában élő szerző is megjelent. Józsi szakmai beszélgetés alakult ki az alkotóval, *Tőrey Zoltán* pszichológussal. Pár hónapja a könyv magyarul is hozzáférhető: az OKKER Kiadó gondozásában, Szabó Ágnes fordításában, Boross Ottilia szerkesztésében jelent meg *Az emberi öntudat forrása* címen. Bennem és más szakemberekben élénk érdeklődés támadt már az angol kiadás lapozgatásakor, ami most, a magyar kiadás elolvasása után még csak fokozódott. Ezt a kedvező rokon-szenvet elsősorban a távolban élő, már nem fiatal szerző hallatlanul gazdag ismeretanyaga indokolja, ami elmélyült, filozófiai igényű

szintézissel párosul. A könyv az emberi tudat kialakulását követi nyomon az emberi agyvelő fejlődésétől kezdve az öneszmélés mechanizmusán át, a beszéd kialakulásán keresztül egészen az agyfejlődés lehetséges távlatait is érintő gondolatfűzésig. Az angol kiadás előszavának írását méltán vállalta el *Daniel Dennett*, a neves filozófus, Akadémiánk tiszteleti tagja.

A munka számyaló eszmei gazdagságának, egyben különlegességének legfőbb kulcsa minden bizonnyal a szerző életútjában rejlik. Művét ajánlva többek között így ír: „Az öntudat vizsgálatát meghittén öleli körül életem története.” Mindjárt kiderül tehát, hogy Tőrey Zoltán sajátos motivációja mélyen és megismételhetetlenül egyéni jellegű. „Annak a személyes elkötelezettségnek méltatása, ami életem egy kritikus pillanatában fogant”, vallja a szerző. Ez a kritikus időszak akkor következett be, amikor Tőrey egy üzemi baleset során, már egyetemi hallgató korában *elvesz-*

tette látását. Egészségének stabilizálódása nyomán, pszichológiai és filozófiai diploma birtokában, már világtalanul szánta rá magát e könyv megalkotására. Főhivatású gyakorló pszichológusként dolgozott, és közben gyűjtötte műve anyagát, csaknem húsz éven keresztül formálta és diktálta papírra, billentyűzte számítógépbe dédelgetett művét. Minderről nyíltan ír a könyv bevezetőjében. 1980-ban kezdte el az írást, és többszörös korrekciók után a mű 1999-ben jelent meg *The Crucible of Consciousness* címen az Oxfordi Egyetemi Kiadó gondozásában.

Felnőtt életkorában világtalanná lett, igen művelt és tájékozott pszichológus sodró lendületű, egyben tudományosan is hiteles, könyvnyen olvasható művét kívánom tehát bemutatni. Mi is ragadja meg elsősorban az olvasót a szerző bevallott testi fogyatékoságának tudatában? Mindenekelőtt őszinte, tárgyilagos hangvétele, ami sehol sem hang-

súlyozza túl saját élményvilágának, lelki életének személyes oldalait, hanem hatalmas irodalmi apparátus felhasználásával egyenes ívű evolúciós felfogást vázol fel az emberi agyvelő és elme kialakulásáról és esetleges perspektíváiról. A legkorszerűbb ismeretanyagot ötvözi a klasszikus agyélettani és kísérleti pszichológiai adatokkal. Bizton állítható, hogy Tőrey könyve akkor is a művelt közönség kedvelt olvasmánya lehetne, ha maga a szerző nem szögezte volna le mindjárt a bevezetőben saját szeme világának hiányát! Ez a körülmény persze sajátos hitelességet, önvallomásszerű ízt kölcsönöz ennek a vonzó műnek. Meggyőződésem, hogy Tőrey Zoltán könyve „sikerre lett ítélve!” (*Tőrey Zoltán: Az emberi öntudat forrása. Az agytól az elméig. Budapest, OKKER Kiadó, 2004. 248 p.*)

Ádám György
akadémikus

Lécfalvy Sándor: Felszín alatti vizeink

A könyv 1998 decemberében elhunyt szerzője, dr. Lécfalvy Sándor közel fél évszázadon keresztül foglalkozott a felszín alatti vizek tudományos kérdéseivel, azok feltárásának és hasznosításának műszaki tervezési feladataival. Magyarország valamennyi, felszín alatti vízfajtajával találkozott, s több távoli országban végzett szakértői tevékenységet. Hazánk számos ivó- és ipari vízműve épült meg, s ma is működik vízfeltárási eredményei, tervei nyomán. *Felszín alatti víztározás forrásfoglalások segítségével* című értekezése alapján 1965-ben megkapta a *műszaki tudományok kandidátusa* fokozatot.

Eredményeinek rendszerezett összefoglalását, egységes könyvbe szerkesztését még életében megkezdte, s sikerült kéziratba fogalmaznia. A teljes anyag rendezése, kiadásra

előkészítése felesége munkájának eredménye. Szakmai segítséget a szerző mémök pályatársai: dr. Orlóci István, dr. Vágas István és dr. Varga László nyújtottak.

A könyv kilenc fejezetre tagozódik. Az 1. fejezet a felszín alól történő víztemelész eszközeit és folyamatait a rendszerelv jegyében foglalja össze. A 2-5. fejezetek a talajvizekkel, a parti szűrősű vizekkel, a réteg- és hasadékvizekkel foglalkoznak. A 6-7. fejezetek a vízbeszerzés műtárgyait, azok típusait mutatják be. A 8. fejezet a szerző tervei alapján megvalósult vízműveket és azok üzemi tapasztalatait részletezi. A 9. fejezet a vízműtelepítés környezetvédelmi és vízkészletvédelmi kérdéseit tartalmazza. A hatalmas anyagot két szöveges kötet, egy melléklet-csomag, 1260 ábra és háromszáz fénykép foglalja össze.

Az esettanulmányi leírások a könyv legfontosabb részei. Az ország szinte valamennyi jelentős vízföldtani tájára elkészített felmérések, adatok és elemzések eddig ismeretlenek voltak a műszaki közvélemény

számára, s nagy segítséget nyújthatnak akár a meglévő vízművek fenntartásához, azok fejlesztéséhez, akár új vízművek létesítéséhez. A tudományág és a szakmai oktatás is különleges minőségű és mennyiségű információs anyaghoz jut. Egyben pedig méltó és maradandó emlék egy köztisztelőben

álló, haláláig tevékeny tudósnak és gyakorló mérnöknek, aki szinte ajándékként hagyta ismereteit kollégáira, a műszaki utókorra. (*Léczfalvy Sándor: Felszín alatti vizeink. Eötvös Kiadó, 2004*)

Vágás István

a műszaki tudomány doktora

Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában

Sokáig hiányzott vagy nem látszott az immár nagy öregeknek tekinthető balkanisták, mint például Niederhauser Emil, Nyomárkay István, Palotás Emil szakmai utánpótlása. Napjainkban viszont, ha a súlypont át is helyeződött a történettudományról a politológijára, egyre több kitűnő munkát olvashatunk magyar szerzőtől a térségről. Az újabb (persze immár középkorú) nemzedék egyik legjelesebbje a történészek között alighanem Ress Imre, aki számos résztanulmány után csak most jelentkezett kötetel, s benne egymásra rímelő kiváló tanulmányokkal.

Ress Imre nem fölényel, hanem a megértés és megértetés szándékával közelít a balkáni nemzetekhez, pontosabban közülük háromhoz: a horvátokhoz, a szerbekhez és a bosnyákokhoz. Az elsővel majd ezer évig egy államalakulatban éltünk, a másik kettő közeli szomszédunk volt, beleszóltunk egymás történetébe.

A tanulmányok többségének időköre pedig a nemzetté válás e népek szempontjából döntő periódusára, az 1848-1890 közötti időszakra korlátozódik.

Ebben a nemcsak etnikailag tarka, hanem társadalmilag és nemzetileg sem tipizálható, nehezen rendszerezhető világban biztos kézzel igazodik el és vezet végig a szerző. A fiumei követek az 1825-27-i pozsonyi országgyűlésen még szinte ismerőseink: a

rendi- és a reformellenzék közötti *merkantil ellenzékiség* jellegzetes típusai (bár e kifejezést a szerző nem használja). A „dalmata” (félleg olasz, félleg horvát és persze magyar orientációjú) fiumei követek még a régi *hungarus* világ reprezentánsai, olaszul, latinul, horvátul, magyarul érvelnek gazdasági érdekeik mellett.

Ez a világ legkésőbb 1848-ban az egész térségben véget ért. Amint a következő tanulmányokból kiderül, a horvát nacionalizmus sokat markolt és keveset fogott: területi egyesülést akartak, először történelmi területeiket (Szlavóniát, a Határőrvidéket, Fiumét akarták magukhoz ölelni), majd a környező szláv (de Horvátországhoz soha nem tartozó) vidékek jöttek volna sorra: Bosznia-Hercegovina, a Muraköz, az akkor kitalált „Vajdaság”. Az 1848 előtt egymillió Horvátországból így lett volna öt-hatmillió birodalmacska, amely végül – s ezt a szerbek érezték legjobban – Szerbiát is lenyelte volna. Mindebből csak az első fél lépés, a Magyarország elleni Jellasics-féle agresszió „sikerült”. Elmaradt viszont a kijózanodás, a mérlegelés mind a hadjárat 1848 őszi kudarca után, mind az abszolutizmus 1849 utáni „jutalmazását” követően. Helyette 1866-ban Zágrábban felállították a bán életnagyságúnál jóval nagyobb (művészi szempontból tagadhatatlanul jól sikerült) lovas szobrát. A horvátok a dualizmus korában autonóm helyzetüket elképzelhetetlenül rossznak tartották. Mítoszai, majd a huszadik században a szerbek foglyai lettek.

A következő részben a szerb nemzetépítő politika célkitűzéseivel ismerkedhetünk meg. Amíg a horvát Joszif Jellasics napóleoni babé-

rokra vágyott, s 1848-ban előbb Budát, majd onnan Bécs-et akarta meghódítani, addig a szerb politika sokkal realiztikusabbnak bizonyult: a távlati balkáni (kis-) birodalmi célok itt sem hiányoztak, de 1848-ban egyelőre „csak” etnikai tisztogatásra vállalkoztak a Délvidéken, s „csak” ezáltal próbálták destabilizálni Magyarországot. E politika nagymesteréről, a szerb politika évtizedeken át irányítójáról, a „Balkán Bismarckjáról”, Ilija Garašaninról íródott a kötet legjobb tanulmánya, amelyben a szerző a szinte hetente változó külpolitikai feltételrendszert szem előtt tartva elemzi, hogy hogyan alkalmazkodott 1848-49-ben a szerb politikus a török, az orosz, a francia, az osztrák nagypolitikai és a térségbeli horvát, magyar politikai és katonai erőviszonyokhoz. (Ha Garašanin a Balkán Bismarckja, akkor Röss Imre a Balkán Lothar Gallja.)

Az időnként rugalmasan a magyar, sőt a magyar emigráció álláspontjához közeledő későbbi szerb politikáról is képet kapunk az 1860-as, 1870-es évekből. S látjuk a magyar partnert is, előbb a Kossuth-emigrációt, majd a dualista korszak kormányait, Andrássy Gyulát és Lónyay Menyhértet a maguk egymással ütköző balkáni elképzeléseivel. Andrássy ugyanis a Szerb Fejedelemséget ellensúlyként kívánta használni a trialista átalakításra törekvő horvátokkal szemben (ha a szerbek elfoglalnák Bosznia-Hercegovinát, a trialista átalakulás esélye, területi bázisa ugyancsak leszűkülne). Lónyay viszont inkább a horvát követeléseknek engedett volna, hogy az adott területi állományon belül leszerelje, kielégítse a horvát nemzeti mozgalmat, s így integrálja azokat a dualizmus rendszerébe. (Mint a kötet tanulmányaiból kiderül, az uralkodót mindegyikük igyekezett saját nézeteinek helyességéről meggyőzni.) Andrássy fontos politikai támaszra lelt belgrádi konzuljában, a szerb orientációt képviselő, némi túlzással „szerbbarát” fiatal Kállay Béniben.

Kállay Béni központi alakja lesz a kötet harmadik, *bosnyákokkal* foglalkozó részé-

nek. Ha a korábbi galíciai kormányzóról, a későbbi osztrák miniszteréről, Stadion grófról azt mondogatták, hogy a ruszinokat tulajdonképpen (politikai céljaira) „ő találta ki”, akkor Kállay Béniről is elmondhatták volna, hogy a bosnyákokat tulajdonképpen ő találta ki. Kállay közös pénzügyminiszterként az 1878-ban megszállt Bosznia kormányzója is lett. Ottani civilizatorikus erőfeszítései ma is elismerésre méltóak. De Kállay többet akart. A tartományban szerbek, horvátok, muzulmánok laktak. Az előbbieket anyanemzetük felé orientálódottak. A kormányzó ezért politikai okokból a külső támasz nélkül maradt muzulmánokat támogatta, azt remélte, hogy felülről olyan nemzetmentő folyamatot indíthat be, amely előbb a muzulmánoknál, majd a többi népcsoportnál is valaminő „bosnyák” nemzeti tudat kifejlődéséhez vezet. Elképzeléseinek igyekezett történettudományi alapot találni, szorgalmazta a balkáni múlt kutatását (ismeretesen elsősorban Thallóczy Lajos volt segítségére), s persze hozzákezdett a nemzetépítéshez: társaságokat alapított, folyóiratokat adott ki, iskolákat szervezett. A nagy kísérlet végül nem sikerült, s azt nem csak az idő rövidsége hiúsította meg. A tartomány muzulmánjai a polgárosodás és nemzeti átalakulás folyamatában vesztesnek érezték magukat, orientációban zavarba kerültek, s nem fogadták el a megszálló kormányzat kínálta alternatívákat. A kötet „bosnyák” tanulmányai hallatlanul érdekeseek, szinte egyenesen vezetnek a térség 21. századbeli nemzetiségi problémáiig.

A magyar Balkán-politika is jól megfigyelhető a könyv tanulmányaiban. A találó cím a három balkáni nemzet mellett a magyarra is érvényes. Elmondhatjuk, hogy négy nemzet kapcsolódik-keresztesződik a kötet tanulmányaiban. Látjuk a nemzeti alapú szembehelyezkedést 1848-ban, de látjuk a kompromisszumok lehetőségeit is, amit a horvátoknál a birodalmi szempontok mindenekfelettsége persze lehetetlenné tett.

A Kossuth-emigráció fonja azután újra a kapcsolatok szárait, rengeteg konföderációs terv születik, amelyek elvileg összeegyeztethetőnek tűnnek, csak éppen a nagyhatalmi érdekek mind a török, mind a Habsburg hatalom fenntartása mellett szólnak, s ezzel a szövetkezések ügye 1867 után le is kerül a napirendről. De a Habsburg Birodalom Balkán-politikája korántsem egyetlen vágányon halad. Él még a liberális örökség, amely belátja, hogy a Balkán népei előbb-utóbb önállósodnak. Ha csekély súllyal is (Ress feltárásait nem értékeli túl!), de előfordul, hogy érvényesül a magyar befolyás a külpolitikára, s a magyar elképzeléseken belül is az 1870-es évekig létezett „szerbbarát”, „horvátbarát”, sőt a huszadik századig van „bosnyákbarát” változat (nem is szólva a bolgárbarátságról, amely kapcsolatrendszer a kötetben már nem kaphatott helyet). S a mindenkori nagyhatalmi erőterben ügyesen vagy ügyetlenül lavíroznak a balkáni kisépek, nagy ábrándjaikkal. „A kisépi adottságokhoz mérten heroikus nemzeti célok” állapíthatók meg, szögezi le a szerző az egyik

nép kapcsán, de megállapítása lényegében mindegyikre érvényes. Hiszen végcélként alig adták volna a balkáni hegemoniánál alább! Mentségükre szóljon, hogy a félszigeten sem éles nyelvi-etnikai, sem történelmi határok nem segítenek a nemzetállamok jövődjének határainak megrajzolásában. Abban pedig e kisépeknek kivétel nélkül „igazuk” volt, hogy adott területük nem foglalta magában a teljes népességet. Azt pedig már a szerző mindegyik nép politikai elitjének bemutatásakor hangsúlyozza, hogy a vágyak nemcsak az erőviszonyokkal nem voltak arányban, hanem nem számoltak a térség soknemzetiségű jellegével sem. Igaz, azzal a nagyhatalmak sem számoltak, bár ők is tudtak róla. Így azután a Balkán nemzetei-népei nagyhatalmi segítséggel, tiltással, beavatkozással, felügyelettel máig osztozkodnak, szereznek vagy pusztítanak. (*Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzá- sában. Budapest, L' Harmattan, 2004.*)

Gergely András
történész, egyetemi tanár

